

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyn.ru

№ 45
(19576)

2022 чылдың
июнь 22
среда

Хүннүн үнери — 01:57
Ажары — 21:36
Хүн дурту — 19:39

Садар өртээ хостуг 12+

300 ажыг хамнар киришкен

/ "Дүңгүр" фестивалының киржикчилери.

Үрде манаан капиталдыг септелге

Ак-Довурактың дугаары 1 школазы 1956 чылда туттунган. Оон бээр школага чаңгыс-даа капиталдыг септелге кылбаан. Чылдың-на план ёзугаар чаартыр, будуур септелге ажылдарын чорудуп турганындан онза үрелишкиннер болбаан...

\ 5-ки арында

Сывырындак демир кырының хааны

Бай-Тайганың бир сураглыг оглу Дмитрий Очурнуң дугайында амгы салгалга таныштырар бодал-биле бо чүүлүмнү бижип тур мен...

\ 10-гу арында

Тывага кадрлар белеткээринге
тускай олут көрдүнген

935

ЭКОНОМИКТИГ ШУУЛГАН

Тываның хөгжүлдезинге идиг бээр

Санкт-Петербург хоорайга болуп эрткен делегей чергелиг экономиктиг шуулганга Тываның Баштыңы Владислав Ховалыгга баштаткан Тывадан делегация бо чылын 2 дугаар барып киришкени бо. Ук шуулганның ажылынга республиканың удуртукчулары идепкейлиг кирип, Тываның аңгы-аңгы угланышкындарына хөгжүп-сайыраарына чугула айтырыгларны чугаалажыр аргалыг болган. Шуулган үезинде бистиң республикавыстың экономиктиг хөгжүлдезинге улуг салдарны чедирип болгу деп төлөвилелдер амыдыралче орукту алган.

ХЫНАЛДАЛАРНЫ ЭВЭЗЖЕДИР

"Шуулганның эң не кол чугула болушкуну Президентивис Владимир Путинниң киржилгези-биле эрткен пленарлыг хуралы болган – деп, Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг демдеглээн. – Аңаа чуртта болгаш делегейде политиктиг болгаш экономиктиг байдалга хамаарышкан чугула дыңнадыгларны ол кылган. Президент российжи хамаатыларны моон-даа соңгаар деткир талазы-биле алдынар хемчеглерни, бизнес, сайгарлыкчыларның ажыл-чорудулгазын чиигедир сорулгалыг боттандыра боттук базымнарны дыңнатты. Тывавыска онза өөрүнчүг чүүл – Президентивистиң көдээ девискээрлерни сайырадыр талазы-биле айтырыгларже чугула кичээнгейни угландырганы болур. Оон аңгыда бистиң республикавыска хөй ажы-төлдүг өг-бүлелерни деткир хемчеглер база чугула дээрзи билдингир".

В. Путин шуулган үезинде российжи бизнести деткири-биле, планнаттыг хыналда хемчеглерниң көвей кезин бүрүнү-биле соксадырын саналдаан. Ажы-биле чугаалаар бол-

за, хууда сайгарлыкчыларның ажылының хөгжүп-сайыраарына хөй санныг хыналдаларның шаптык болуп турары чажыт эвес, ылаңгыя бистиң республикавыска хыналда кылыр хүлээлгелиг албан черлериниң саны бизнес субъектилеринден дудак чок болгай. Ынчангаш Президентиниң саналы, чурттуң республикавыстың экономиктиг хөгжүлдезинге эки салдарны чедирери чугаажок.

ТУРИЗМ АДЫРЫНДА

Петербургга болуп эрткен делегей чергелиг экономиктиг форумнуң Тывага таарымчалыг түңнелдериниң бирээзи – «Сибирьге каникулдар» деп төлөвилелди бараалгатканы болган. «Ростуризмниң баштыңы Зарина Догужева Россия иштинге дыштанырының чаа маршруттарын саналдаан. Оларның бирээзи «Сибирьге каникулдар» деп аттыг. Ол Президент Владимир Путинниң аян-чорук кылып баар черлеринче маршрут болур.

"Ында кайгамчык чараш бойдус, Сибирь чоннарының этниктиг культуразы, төөгүнүң ховар бадыткалдары – скифтерниң алдыннары, Ортаа Енисейниң үе-дүпте хааннаашкындарының баштыңнарының чевеглери, Тываның буддизмге чүдүүр черлери болгаш оон-даа хөй онзагай чүүлдер бар. Ук маршрутче инженер бодалдың хуулаазыны – Саян-Шушенскиниң суг электри станциязы (ГЭС) база кирип турар. Ол маршрут-биле бир дугаар туристер июль айда айттаныптар. Аян-чорук оруктарын боттандыраарына 1,2 млрд. рубль көрдүнгөн" – деп, З. Догужева дыңнаткан.

ТЫВАНЫҢ ЭЛЕКТРИ ХАНДЫРЫЛGAZY

Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг Петербургуң делегей чергелиг экономиктиг шуулганына Тываның энергия хандырылганының айтырыглар-

рын чугаалашкан.

«Россети» акционерлиг ниитилелдин генералдыг директору Андрей Рюмин болгаш ооң оралакчызы-биле республиканың энергия хандырылганының айтырыгларын чугаалашканывыс ужуражылганы аңгы демдеглесээр-дир мен. Тыва Республиканың девискээринде үлөтпүр болгаш социал адырларда төлөвилелдерни чырык, энергия-биле хандыра дугайында эрткен чылдың төңчүзүнде бадылаттыг планны боттандыраары-биле электри шугумунуң төлөвилелин ажылдап кылып эгелээнин Андрей Валерьевич дамчыткан. Тожу кожуунда Ак-Сугга чедир чаза-лыг орукту электри шугумунуң таварып эртер аргаларын сайгарып көргөни болгаш Кызылда подстанцияны 220 кВ болур кылдыр эде кылыры көрдүнгөни чугаалаан. Ужуражылга үезинде Мөңгүн-Тайгага болгаш Тере-Хөл кожуунда Кунгуртуг суурга чедир электри линияларының тудуунга хамаарышкан айтырыгны база сайгарып чугаалаштывыс» – деп, В. Ховалыг медеглээн.

Владислав Ховалыг шуулганга ажыл аайы-биле "Үлөтпүр активтери" АН-ның генералдыг директору Михаил Бочаров-биле база "БТК групп" АН-ның күүсекчи директору Андрей Подопригорин-биле ужурашкан. Оларның Тывага салбырларын калбартып, 50-ден эвээш эвес чаа ажылчы олуттарны тургузарын Тываның Баштыңы дугуруш-

кан.

Шуулганга Тыва делегацияның составына киржи чораан Тываның Чазаның Даргазының оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар А. Брокерт бодунуң бодалдары-биле үлөшкен.

"Шуулган дыка хайымныг болуп эртер хемчег – хөй-хөй киржикчилер, хөй янзы хемчеглер, дискуссиялар, презентациялар эртип турар болур. Ынчангаш аңаа-маңаа четтигери-биле дыка дүрген ажылдаар ужуруг апаар. Ниитизи-биле Сибирь федералдыг округтуң презентациязына Тываның кол делгелгези турган. Аңаа Тываның Баштыңының киригени Тываны дамчыштыр эртер чурттар аразының транспорт коридорунуң төлөвилелин келген аалчыларның улуг сонургалын оттурган. Оон аңгыда, элээн каш ажыл-херекчи ужуражылгалар чоруттунган, дугуржулгаларга аттар салдыганы: "Роспатент", "1С", "Почта Банк", "Деловая Россия"-биле ол черге дугуржулгаларга атты салган. Красноярск крайның органназы "Енисей Сибири" төлөвилелдин ниити делгелгезинге база Тыва киришкен. Федералдыг яамалар-биле ужуражылгалар, оларның аразында Россияның Өөредилге, Тудук яамалары база бар. "Россеткилер" делгелгезиниң баазына Тываның энергия хандырылганы деп комплекстиг төлөвилелди боттан-

дыраарына хамаарышкан хуралды эрттирген. Бо чылын ук төлөвилел аайы-биле ажылдар эгелей бээр. 220 киловольт күчү-күштүг Шушенское – Туран, Туран – Ак-Суг деп Тожу кожуунуң Ырбан суурун дамчып эртер электри шугумунуң төлөвилелин ажылдап кылып эгелээр, ынчалдыр Тожу кожууну электри-биле хандыраар айтырыг шийт-пирлеттинер. "Кызылская" подстанцияның реконструкциязы бо чылын эгелей бээр, келир айда чогуур дериг-херекселдерни садары көрдүнгөн.

Тываның Баштыңы "Газпром. Межрегионгазтың" удуртукчузу С.В. Густов-биле шуулганга, ооң дараазында оларның офисинге аңгы тускай база ужурашканы, республиканы газ-биле хандыраар айтырыгны чугаалашкан. Пленарлыг хуралга база хөй-хөй ужуражылгалар болуп эрткен. Чижээ, демир-дес кылыглар бүдүрүкчүзү DoorgNap фирмасы-биле ужуражылга үезинде, кыска хуусаада чыып үндүрүптер оран-саваларны Тывага ажыглаарының айтырыын чугаалашкан. Ам ол бүгү ужуражылгаларны түңнөп, республикага таарымчалыг, кедилиг хире санал-оналдарны өөренип көрүп, улаштыр ажылдаарының планнарын тургузуп эгелээн бис".

Шак мындыг улуг делегей чергелиг шуулганга республиканың киришкени экономиктиг хөгжүлдеге идигни бээр чугаажок.

/ И. САНЧАТ.

ХУУДА БОДАЛ

Үлөтпүржүлөргө чиигелделиг ипотека

Садыг-үлөтпүр палатазының удуртукчузу Аяс Монге Президент В.Путин үлөтпүржүлөргө чиигелделиг ипотеканы берип эгелээрин саналдаан дугайында өөрүнчүг медээ-биле үлөшкен:

«Россияның Президентизи В. Путин Петербургуң делегей чергелиг экономиктиг шуулганына тускай меха-

низмни – үлөтпүр ипотеказын эгелээрин саналдаан. Президентиниң чугаазы-биле алырга, ол чоокку үеде ажылдап эгелээр ужуруг.

Ол ышкаш Президентиниң дыңнатканы-биле, хамаатылар үр хуусаалыг, чиигелделиг – чылда 5 хууга чээлиже кордап болур. А үлөтпүр ипотеказын чаа бараан бүдүрер чер тудар дээн бүдүрүлгө

черлери ап болур эргелиг.

Сбербанк Россияның Чазаның үлөтпүр ипотеказын клиентилерге бээринге хамаарышкан чогуур ажылдарны кылырын хүлээнип алганын ук банкының даргазының оралакчызы Александр Ведяхин Петербурга болган экономиктиг шуулганга чугаалаан».

/ Бистиң корр.

Найысылалды аштап-арыглаар болгаш чаагайжыдар

ТР-нің Баштыңының Хыналда эргелели хоорайның санитарлыг арыглаашкынының болгаш чаагайжыдылганының дугайында дужаалын күөседири-биле яамыларның, албан черлериниң ажилдакчыларына, Кызыл хоорай чагыргазына тус-тус дагып кааны девискээрлерниң санитарлыг байдалын болгаш ол ажилдың кандыг деңгелде чоруп турарын хынап көргөн.

Бо чылын республика найысылалче хөй аалчыларны, киржикчилерни хаара тудар культура-спорт талазы-биле улуг хемчеглерни эрттирер. Ооң-биле холбаштыр субботниктерни муниципалдыг тургузулгаларга, ылаңгыя найысылалга кончуг шынарлыг чорудары көрдүнгөн.

Кызылдың девискээри яамы, албан черлериниң аразында ТР-нің Чазаның 2022 чылдың июнь 10-да үнгөн 333-р дугаар дужаалы ёзугаар чардынган. Хыналданың көргүзүү-биле алырга, девискээрлерни дагдынып алган албан черлериниң чамдызы ол ажилга харысалга чогуң көргүзүп турар. ТР-нің Хамааты камгалалының болгаш онза байдалдар талазы-биле албан черинге быжыглаттын-

ган Тиилелгениң 75 чылы аттыг кудумчу, ТР-нің Культура болгаш туризм талазы-биле яамызына дагып кааны Калинин кудумчузу арыг-шевер талазы-биле кудуку деңгелде болуп турар.

ТР-нің Спорт, Саң-хөө, Юстиция, Орук-транспорт яамыларында, Эртем талазы-биле агентилелинде болгаш Саң-хөө-бюджет хайгааралының албанында быжыглаттынган девискээрлерниң арыг-силиг талазы-биле байдалы чедимчелиг.

ТР-нің Арга-арыг ажил-агынының болгаш бойдус ажылгалының база Өөредилге яамыларының дыңнадып турары-биле алырга, оларның ажилдакчылары субботникче июнь 20–24 хуннеринде үнерлер. Арткан организациялар быжыглаттынган девискээрлерни аштаар-арыглаар, чаагайжыдарына хамаарышкан медээлерин бербээн.

ТР-нің Баштыңының Хыналда эргелели хыналда үезинде хоорайның девискээрин бүрүнү-биле эргээн болгаш санитарлыг байдалы нарын девискээрлерни тодараткан. Р-257 дугаарлыг федералдыг трасса узун дургаар демир-дес аймаа-биле, Улуг-Хемниң эри, Мос-

ковская кудумчузу болгаш Ангар бульвары кудумчудан аэропорт чедир девискээрлер боктуг шылыргай хаптар, кургай берген ыяш будуктары-биле хирленгени илереттинген.

Ынчангаш яамылар болгаш албан черлери хуваалдага алганы девискээрлерин арыг-силиг тудар ажилга ха-

рысалгалыг болуру чугула. ТР-нің Хыналда эргелели албан черлериниң коллективтеринге девискээрлерин арыглаар ажилче үнер план-графикти тургузуп алырын болгаш субботниктерниң санын көвүдедирин сүмелеп турар.

Ол ышкаш хоорай чагыргазы күзелдиг хамаатыларны Кызылдың ниити хоорай чергелиг субботниктеринче үнеринче кыйгырып турар. Төрзөн хоорайының санитарлыг байдалын экижидер күзелдиглерни дараазында девискээрлерни аштап-арыглаарынче кыйгырган: https://vk.com/mkyzyl_100?w=wall-77016543_73865.

Бүгү чурттан болгаш делегейден келген аалчыларга төрзөн хоорайывыстың канчаар көстүрү, найысылалда чурттап турар кижилер бүрүзүндө хамааржыр. Ынчангаш Тываның Чазан Кызылдың хоорай

РОССИЯНЫҢ
ХОСТУГ ХҮРЕШ
ЧЕМПИОНАДЫНЫҢ
БҮДҮҮЗҮНДЕ

Мемориалдыг самбыраны тургускан

Сураглыг спортчу В. Биче-оолдун чырык адын мөңгөжиткен мемориалдыг самбыраны Кызыл хоорайда Рабочая кудумчузунун 250 дугаар бажыңының ханазында тургускан.

ССРЭ-нің хостуг хүрешке спорт мастери, РСФСР-нің национал спорт хевириниң мастери, ССРЭ-нің болгаш Тыва Республиканың күш-культуразының тергигини, Тыва АССР-нің культуразының болгаш спорттун алдарлыг ажилдакчызы, Тыва Республиканың «Күш-ажылдың тергигини» медалының кавалери Владимир Сумакинович Биче-оолдун 1993 – 2005 чылдарда чурттап турган бажыңына мемориалдыг самбыраны байырлыг байдалга аскан. Байырлыг хемчегге хоочун спортчунун чоок кижилери, дөргүл-төрели, эш-өөрү болгаш спортчулар келгеш, чырык сактыышкын хемчегни кылган.

Чоокта чаа Тываның найысылалында «Хүреш» стадионунга Владимир Биче-оолдун чырык адын тывыскан.

Чемпионатка белеткелдер

Каа-Хем кожуунда Тыва Республиканың чыынды командазының белеткел чорудар спортчу төвүнге хостуг хүрештин сураглыг чемпионнары болгаш хоочун спортчулар чедип чораан.

Хостуг хүреш чемпионнадының киржикчилерин Россияның алдарлыг тренери Артыш Доржу, делегей чергелиг класстың спорт мастери Буян Биче-оол, Россияның спорт мастери Радислав Наважап, хоочуннар аразына делегей чемпионнадының мөңгүн медаль эдилекчизи, Россияның спорт мастери, хоочуннар аразына делегей чемпиону Анатолий Кара-оол олар спортчуларга чагыг-сүмезин берген.

Россия чергелиг чемпионатка чедир каш-ла хонук арткан. / А. СОЯН.

ФЕСТИВАЛЬ

300 ажыг хамнар киришкен

Июнь 20-де «Алдын-Булак» этнокультурлуг комплекске тыва хамнарның I «Дүңгүр» фестивалының байырлыг ажыдыышкыны болуп эрткен. «Дүңгүр» фестивалын этнограф Монгуш Кенин-Лопсанга тураскаадып эрттирип турар.

Фестивальдың ажыдыышкынына 17 региондан база Казахстан болгаш Моолдан 300 ажыг хамнар киришкен. Байырлыг ажыдыышкынны 8 аңгы

хамнар ниитилелдериниң парад-биле эгелээн. Парадка Дээди хам Кара-оол Допчун-оолдун удуртулгасы-биле «Дүңгүр», «Тос Дээр», Чеди хамнар салгалдары», «Тэнгри-Үгер», «Тос-карак», «Мөңгө Дээр», «Бөрү-Ээрен» болгаш «Чеди-Хаан» хамнар ниитилелдериниң кежигүннери киришкен.

Үш хонуктун дургузунда езу-чаңчылдарлыг, өөредилгелиг көргүзүлгелер, мастер-класстар, ус-шеверлерниң ярмарка-

делгелгези база хамнар-биле ужуражылгалар болур.

Фестивальды күзелдиг кижилер көрүп, сонугап болур дээрзин Республиканың националдар херектериниң талазы-биле агентилели дыңнадып турар. «Алдын-Булак» хамнар-биле ужуражырына таарымчалыг майгыннар хоорайжыгажын тургускан.

Тываның девискээринге иштики туризмни сайзырадыр база республиканың онзагай чараш черлерин болгаш езу-чаңчылдарын неггедир сорулга-биле бо фестивальды эрттирип турар. /Бистиң корр.

Санал азы айтырыг бар болза

Бир эвес күрүне органнарының талазынче хомудал, санал азы айтырыг бар болза, Госуслуги порталдың «Госуслуги. Решаем вместе» федералдыг платформазын таварыштыр кирип болур силер.

Күрүне органнарының (ямылар, албаннар, агентилелдер, тус-чер чагыргалары (Кызыл хоорайнын мэриязы, кожууннарда болгаш Ак-Довурак хоорай чагыргалары), оларга хамаарышкан албан черлери, башкарыкчы компаниялар, АО «Тываэнерго» АО «Тываэнерго», «Кызылдың ЧЭТ» ында коштунган.

Федералдыг система болганда, күрүне органнары хамаатыларның салган айтырыгларынга, хомудалдарынга, канчаар харыылап, чогуур хемчеглерни ап турарын Россияның Чазаның деңгелинде үргүлчү хынап, үнелелди кылып турар. Ынчангаш ол система таварыштыр билдиришкinnerни кириерде, вайберде янзы-бүрү чаттарга, социал четкилерге бижээнинден түңнелдиг, дээштиг болур.

Медээни канчаар чорударыл?

1. Госуслуги таварыштыр. Дилээр чүүлге (поисковик) «сообщить о проблеме» дептерге, көстүп келген инструкция езугаар базымнарны кылгаш, дамчыдыксаан чүүлүн бижири.

2. «Госуслуги. Решаем вместе» деп мобильдиг капсырылганы телефонга тургускаш, ол таварыштыр бижири.

3. Күрүне органнарының боттарының азы Тыва Чазактың сайтында «Расскажите о проблеме» деп каан чүүлү баскаш, ону таварыштыр медеглел болур.

ЧУГУЛА КЫЛЫР УЖУРЛУГ ЧУУЛ.

Медеглелдин категориязын база албан айтыр болза эки. Айытпаска, харыыны 30 хонук ишти манаар, а айтып каарга, 3-тен 10 хонук иштинде догу кылдыңган хемчеглер дугайында харыы чедип кээр.

НЕМЕЙ БИЛИП АЛЫР УЖУРЛУГ ЧУУЛ.

Медеглелди тыва дыл кырынга бижип болур.

САКТЫП ААР ЧУУЛ.

Медеглелде дорамчылаан, бак сөглээн сөстөр бар болза, хүлээвес. Ол ышкаш чаңгыс медеглелге 1-ден хей янзылыг айтырыг турбас.

ТЫВАДА КЕЛИР КЫШКА БЕЛЕТКЕЛ

Шагаан-Арыг

Эрткен дыштаныр хүннерде ТР-ниң Чазак Даргазының оралакчызы Мерген Дагба Шагаан-Арыг, Ак-Довурак хоорайларда кышка белеткел ажилдары кандыг байдалда чоруп турарын хынап четкен.

Шагаан-Арыгның чагырга даргазы Леонид Домур-оолдун тайылбырлааны-биле алырга, хоорайда кышка белеткел ажилдары шыңгыг график езугаар чоруттунуп турар. Май 16–17-де изиг суг дамчыдар четкилерниң байдалын хынап, тускай гидравликтиг шенелде ажилдарын чоруткан түңнелинде, хоорайның төп кудумчузунда изиг суг дамчыыр хоорзалар эргижиреп, дадаргаш, дештип каан болган. Бо хүннерде

36

метр хоорзаларны
солуур

узуну 36 метр хоорзаны солуур ажилдар уламчылап турар. Чаа хоорзаларны салыптарга, Шагаан-Арыгда хей аал чурттаар чаагайжыды туттунган ийи каът 62 бажың, 5 каът 16 бажың болгаш албан организацияларның келир кыжын чылыг кыш-таары оон хамааржыр. Ол ышкаш төп одалга черинде беш дугаар котелду септээр, хоолайларын солаан. Чазак Даргазының оралакчызы Мерген Дагба кылдыңган ажилдарны хынап көргөш, хоорзалар солуур ажилды бо неделяның средага чедир доозар даалганы берген.

Ак-Довурак

Ак-Довурактың ЧЭТ 2016 чылдан тура «Башкарыкчы компания ТЭК 4» кылдыр эде адаттыгган. Ооң удуртукчузу Александр Дубковтуң дыңнатканы-биле, одалга сезону төнерге-ле, май 15-тен тура алды дугаар котелдун эргижирээр кезектерин солуур, септээр ажилдар эгелзэн.

Бо бүдүрүлгеде ниитизи-биле 162 кижил ажилдап

турур. Чылдың-на одалга сезону төнерге, бүдүрүлгениң ажилдакчыларын шөлээже үндүрүптер. Бо одалга чери хоорайның чурттакчы бажыңнарын, ол дээрже хей аал чурттаар чаагайжыды туттунган беш каът 46 бажың болгаш 150 ажыг төп одалга-да коштунган чер бажыңнар база социал албан черлерин шуптузун чылыг-биле хандырып турар. Ниитизи-биле кышка белеткел ажилдары график езугаар чоруп турар.

Саин Седип, «УК ТЭК 4» КУБ-туң чиңгине директорунун хүлээлгезин күүседип турар:

«Башкарыкчы компания ТЭК 4» дөрт улуг котельнаяны, дөрт улуг девискээрни харыылап турар – Ак-Довурак, Шагаан-Арыг, Хову-Аксы, Чаа-Хөл. Ак-Довуракта чылыдылга төвү база бир улуг объективис болуп турар. Бо одалга төвүгге септелге ажилдарын чорударынче 90 сая рубль көрдүнгөн. Шак ыңдыг улуг деткимчени Тыва Чазак көргүскен. Ол акша-биле капитал септелгелерни чорудар аргалыг болдувус. Эргижирээр котелдарның кезектерин солуп, крыша кырының

1200 дөрбелчин метр черин чаарткан. Өске ажилдар план езугаар графиктен чыда калбайн кылдынып турар. Амдызында ында-мында нарын айтырыглар чок. Тыва Чазактың деткимчези-биле кышка белеткел ажилдары уламчылап турар.

Сергей Бабкин, «Энергоремонт» КХН-ниң директору:

«Ак-Довурактың одалга төвүндө алды дугаар котелдун капиталдыг септелгезин чорудуп турар бис. Маңаа 2000 чылда база котелду септеп турган. Ам шуут септээр арга чок кылдыр эргижирээр боорга, чаа кезектер-биле солуп, капиталдыг септелгени чорудуп турарывыс ол. Сес чыл болгаш-ла солуур кезектерни чээрби ийи чыл эрткенде солуп турарывыс ол».

Ниитизи-биле алырга, Мерген Балыкаевич Шагаан-Арыг, Ак-Довурак хоорайларның чылыдылга төптеринде кышка белеткел ажилдарының чоруп турарында нарын айтырыглар амдызында чок, шупту планда көрдүнгөн хемчеглер график езугаар чоруп турар деп дыңнаткан.

/ Карина МОНГУШ.

Сургуулдарны школар септелгезинче хаара туткан

Тываның техникумнарның чээрби сургуулу школарның капитал септелгезин кылып турар тудуг организациялары-биле керээни чаргаш, ажилдап эгелзэн. Оолдарга арга-дуржулга шиңгээдип, акша ажилдап алырынга тергин эки арга деп регионун эвредилге сайыды Алексей Храмцов чугаалаан.

Бо чылын республиканың 26 школазын үндезини-биле септеп-селиир, оларның 22-зинде ажилдар кидин

түлүк чоруп турар. Тыва өвредилгениң школа системазын бүрүнү-биле чаартыр программада киржип, сөөлгү үш чылда 75 школан септеп, чаартыр ужурлуг. Тываның өвредилге сайыды тудуг ажилдарын онза хыналдага алган.

А. Храмцов техникумнар болгаш колледжтерде тускай мергежилдерде сургуулдарны хаара тудар аргазын тудуг организациязынга сүмелзэн турган. Регионун студент отрядтары социал уjur-дузалыг

объектилер тудуунга ажилдаан арга-дуржулгазы улуг, а 2020 чылда олар тудугнуң садыглажылгазынга киржир эргени алганын сайыт демдеглээн.

Тываның тудуг техникумунда, Шагаан-Арыг хоорайда, Тываның политехниктиг техникумунун база Хову-Аксы суурда салбырында, ол ышкаш Кызылдың транспорт техникумунда сургуулдар тудугжу мергежилдерде өөренип турар.

/ ТМГ медээлер.

Ак-Довурактың дугаары 1 школары 1956 чылда туттунган. Оон бээр школага чаңгыс-даа капиталдыг септелге кылбаан. Чылдыңна план ёзугаар чаартыр, будуур септелге ажилдарын чорудуп, камналгалыг эдилеп турганындан, уругларның кадыынга өршээлдиг бооп, айылдыг онза үрелиш-киннер эрткен чылдар дургузунда болбаан. Ындыгдаа болза чылдан чылче өөреникчилер саны көвүдөп турар. Эрткен өөредилге чылында 835 сургуул өөренип кыштаан. Класстар дөмей-ле чедишпейн турган.

Сайзана Монгуш, Ак-Довурактың дугаары 1 школарының эге класстар башкызы:

– Бо чылын бистиң школавыс национал төлевилел таварыштыр капиталдыг септелге чорудар школарның федералдыг даңзынче кирген. Сургуулдар, ада-иелер болгаш башкылар, ажилчыннар шупту дыка өөрүп турар бис. Класстар чедишпейн турган байдалывысты ам-на чүгээртедип алып арга база тургустунган. Септелге үезинде эмчиниң кабинетинде, ном саңын чанывыста бистиң школага хамааржыр немелде оран-сававысче көжүргөш, чамдык өрээлдерни эде кылгаш, оларның орнунга кичээл эрттирер класстар кылып дээн – деп, башкы дыңнаткан.

Школада капиталдыг септелгени "АТРОНИК-СЕРВИС" КХН-ниң организациязы хүлээнип алгаш, кылып турар. Бо хүлээникчи организацияның прорабы **Давид Донгактың** чугаазы-биле, септелгени бүрүнү-биле бо чылдың август айда доозар:

– Бо чылдың апрель 26-дан тура ажилды эгелээн бис. Бо хүннерде бүрүнү-биле капитал септелге, соңгаларындан эгелээш, чылыг суг дамчыыр хоорзаларны, крышазын, одалга системазын, шалазын, соңгаларын, электри четкизин дээш шуптузун бүрүнү-биле чаартып турар бис. Хоорзаларның барык 70 хуузу ирип, ажылгаар арга чок болу берген болду. Харын-даа үе-шаанда септелгени кылып эгелээн-дир. Бо септелгеде 50 хире кижі ажилдап турар. ТР-ниң өөредилге яамызының сүмелээни-биле, 5 студентини база ажилга хаара туткан бис. Олар-биле ийи ай ажилдаар керээни

Үрде манаан капиталдыг септелге

чарган. Акша-шалыңын ап турар. План ёзугаар ажылы-выс озалдаашкын чок чоруп турар. Август айда чаартыг-ган школаны хүлээдир бис.

Александра Галич:

– Мээң уругларым аказы бо школага өөрөнгөш, 1987 чылда дооскан. Ам үш ажи-төлүвүстүң ийизи мында өөренип турар. Капиталдыг септелге кылып дээн деп дыңнааш, ооң бадылааш-кынынга шупту идепкейлиг киржи, бадылап турдывус. Бистиң ажи-төлүвүс чырык-чылыг, чаа үеге дүүшкен бүгү дериг-херексел-биле чет-челенген школага өөренир дээнинге канчап өөрүвөс боор. Бо школаның демниг коллективинге, Тываның Чазаа, өөредилге яамызынга ада-иелер мурнундан четтиргенивис илередип тур бис.

Бо ажилдың акшаланды-рышыкынычче федералдыг бюджеттен 40 ажыг сая рубль көрдүнгөн. Ооң иштинде башкыларның билиин бедидеринче чарыгдал, школага чугула дериг-херекселдер, ноутбуктар, стол-сандайлар дээш өске-даа чүүлдер садар акша база кирип турар. Септелге соонда класс бүрүзүнге хол чуурунга эптиг раковиналар база турар. Ол ышкаш

школа девискээринде спортчу шөлчүгөшти, спорт залын база чаа үениң негелделеринге дүүштүр чаартыр дээн.

Ол ышкаш хоорайда бо хүннерде 60 олуттук чаа уруглар садының тудуу дооступ турар. Ону "Каменщик" КХН-ниң тудугжулары хүлээнип алган тудуп турар. Хүлээникчи организацияның удуртукчузу **Айдыс Монгуштуң** чугаазы-биле, ажил көрдүнгөн графикти шагда-ла мурнап турар, бо хүннерде барык 80 хуузу кылдыгган:

"Бо уруглар садын "Демография" национал төлевилел ёзугаар эрткен чылдың сентябрь 8-тен тура тудуп эгелээн бис. Ниити программа ёзугаар көрдүнгөн акшалан-дырышыкыны 99 сая рубль. Ол акша-түннүң иштинде тудугдан аңгыда, иштики дерилгежи, чаштарның удуур-чыдар орун-дөжөз, эт-севинден эгелээш, шуптузу кирип турар. Бо уруглар садының даштында девискээри, уруглар ойнаар шөлүндө эгелээш кылгаш, ээлеринге дүлгүүрүн август айда хүлээдир бис. Организация-ыста доктаамал ажилдап турар бригадалардан аңгыда, тус черниң оолдарын хаара тудуп, ажил-биле хандырган бис. Ниитизи-биле бистиң

организациявыс республикада үш дугаар уруглар садын тудуп доозуп турарывыс бо" – деп, хүлээникчи организацияның удуртукчузу чугаалады.

"Каменщик" КХН-те прораб Ачыты Хертек Тываның политехниктиг институтун 2014 чылда дооскаш, тудуг ажылында 6 чыл дуржулгазын бедидип ажилдап турар. Организацияда 32 харга чедир аныктарны хаара туткан. Оларның кылган ажылының аайы-биле акша-шалыңын үе-шаанда төлөп берип турар. Эң адаккы шалың 31 муң рубльди холга ап турарын прораб дыңнаткан.

Хоорайның чаштарының четтикпейн манап турары бо чаа үениң негелдезинге дүүштүр тудуп кылган уруглар садын август айда ажыдар. Ынчалдыр Ак-Довуракта 7 уруглар садынга сес дугаар уруглар сады немежир.

Ак-Довурактың мэриниң хүлээлгезин күүседип турар **Артур Куулар:**

– Ниитизи-биле Ак-Довурак хоорайның девискээринде федералдыг программалар-биле национал төлевилелдер боттанып турар. Дугаары 1 школада капитал септелге база 60 олуттук чаа уруглар садының тудуу кончук шалыпкын чоруп турар. Ылаңгыя чаа уруглар садының тудуунче хүлээникчи организацияның ажилдакчыларындан аңгыда, тус черниң ажил чок чурттакчыларын хаара туткан бис.

А кышка белеткел ажилдарынга хамаарыштыр алырга, 2022–23 чылдарда планда кирген 52 хемчегни график ёзугаар кылып ужурлук бис. Амгы үеде чаа одалга сезонунга чедир кылып ажилдарның 32 хуузу кылдыгган. Эрткен чылдан тура хөй аал чурттаар бажыңнарның подъездилерин септээр ажилдар уламчылап турар. Центральная кудумчузунда 8 дугаар бажыңның адаанда инженер четкилерни солуур ажилдар чоруп турар.

Ак-Довуракка күзүн байырлыг байдалга ажыдар социал объектилер немежип турар. Ылаңгыя чаштарга улуг өөрүшкү, чаа өөредилге чылында чаа уруглар сады ажылгалче кирер болгаш дугаары 1 школаның сургуулдары таныттынмас кылдыр чаартыгган школаже өөренип кирер.

/ **К.МОНГУШ.**

Чуруктар авторнуу.

Хүрээже чон кээп эгелээн

Ак-Довурак хоорайда сарыг шажынның хүрээ-зиниң тудуу 2018 чылда эгелээн. Коронавирус хамчыктыг аарыг эгелей бээрге, тудуг ара соксаан. Бо чылын "Сүбедей" аныктар шимчээшкениниң идепкейжилери холга алгаш, тудугну улаштыр тудуп эгелээн.

"Хүрээни колдуунда чүдүкчү чоннуң мөргүлче кириген акша-хөреңгизи-биле тудуп турар. Чоннуң тудуу дээр болза, частырыг болбас. Иштики ажилдар доосту бээрге-ле, Шолбан башкы номналдарны кылып эгелээн. Ам-даа кылып ажилдар хөй. Күзелди-биле боттары келгеш дузалажып турар хууда сайгарлыкчылар-даа бар, чазаар-тудар шеверлер база шупту

кээп киришкен. Хүрээниң байырлыг ажыдышыкынын июль 15-те кылып деп планнап турар бис. Ол үеге чедир чамдык ажилдарны доозар дээш хүннүң-не шалыпчы ажилдап турар идепкейжи оолдар болгаш өске-даа дуза кадып кээп турар чонувуска четтиргенивис илередир-дир бис" – деп, Ак-Довуракта аныктар шимчээшкениниң даргазы Аяс Хомушкү чугаалаан.

Амдыызында хүрээ девискээринде чаагайжыдылга ажилдары уламчылап турар. А хоорайның чагырга чери бо хүрээге номналдар кылып, чон хүлээп ажилдаары-биле, Шолбан башкыны Кызылдан чалап эккелген. Лама башкыга чурттаарынга эптиг болзун дээш, ийи өрээлдиг бүрүнү-биле дериттинген чаагайжыды туттунган бажыңны белеткээш, берген дээрзин Ак-Довурактың мэриниң хүлээлгезин күүседип турар Артур Куулар чугаалаан.

Чаа хүрээже чон доктаамал барып эгелей берген.

/ **Бистиң корр.**

АБИТУРИЕНТ-2022

Бо хүннерде доозукчуларга болгаш оларның ада-иелеринге эң-не чымыштыг үе. Оларны хөй-ле айтырыглар дүвүредип турар: Чаңгыс аай күрүне шылгалдалары (ЕГЭ), доозукчулар кежээзинге белеткел, дээди болгаш ортумак өөредилге черлеринче дужаап кирери, эң-не берге айтырыг – кайнаар дужаап кирери.

Ада-ие бүрүзү ажы-төлүн дээди өөредилге черлеринче кириксээр болгай. Ылаңгыя регионга бердинген тускай сорулгалыг олуттар-же кириксээри билдингир. Ынчангаш тускай сорулгалыг өөредилге дугайында ТР-нің өөредилге сайыдының бирги оралакчызы Владимир Монгуштан тайылбырлап бээрин диледивис.

– Тускай сорулгалыг өөредилге (целевое обучение) деп чүл?

– Тускай сорулгалыг өөредилге дээрге тускайлаан квотага дээди азы ортумак өөредилге черинче күрүне акша-хөрөңгизи-биле студентини өөредир, кадрлар белеткээр программа. Тускай сорулгалыг чыылда-биле өөредилгезин доозупкан кижилер керээ чарып алган ажыл берикчизи организацияга керээде айыткан хуусаазындан эвээш эвес үе иштинде ажылдаар ужурлуг.

– Бо чылын Тывага дээди болгаш ортумак өөредилге черлеринче тускай сорулгалыг чеже олуттар көрдүнгенил?

– 2022 чылда дээди болгаш ортумак профессионал

Тускай сорулгалыг өөредилге деп чүл?

өөредилге черлеринге Тывага кадрлар белеткээринге 935 тускай олут көрдүнгөн, 169 олут ортумак өөредилге черлеринче, 766 – дээди өөредилге черлеринче. Ол дугайында Тыва Республиканың Чазааның 2022 чылдың май 25-те үндүргөн 271-р дугаарлыг Айтышкынында айыткан.

– Документилер хүлээр комиссия кажан ажылдап эгелээр?

– 11-ги класстың доозукчулары аттестаттарын холунга алган соонда, документилер хүлээр комиссия ажылын эгелээр. Республиканың документилер хүлээр комиссиязы Тываның политехниктиг техникумунуң баазазынга (Кызыл хоорай, Салчак Тока кудумчузу, 14) июнь 20-ден июль 20-ге чедир документилерни хүлээр.

ТР-нің өөредилге яамызында абитуриентилерге болгаш оларның ада-иелеринге «Изиг шугум» ажылдап турар. Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың өөредилге черлеринче кирериниң дугайында база тускай сорулгалыг өөредилге талазы-биле дугуржулгалар

дугайында айтырыгларны 8(39422)61145 дугаарлыг телефонче долгааш, салып болур.

Ажыл берикчилери – республиканың яамылары, ведомстволары Республиканың документилер хүлээр комиссиязының ажылының үезинде дээди өөредилге черлери-биле тускай сорулгалыг өөредилге талазы-биле керээлерни чарып ап болур.

– Дээди өөредилге черлеринче кирерде, эң эвээш балл каш турар ужурлуг?

– Дээди өөредилге черлеринге бакалавриат болгаш специалитет программаларына өөренип кирериниң эң эвээш баллын Росөөредилгехайгааралдың дужаалы езугаар тургузар. «Россия Федерациязынга өөредилге дугайында» хоойлу езугаар дээди өөредилге черлери ЕГЭ-нің эң эвээш баллының санын боттары тургузуп алыр эргелиг.

– Тускай сорулгалыг олутка өөренирге, эки талалары?

– өөренири халас;
– өөредилгезин доозуптарга, ажылга тургустунары магадылалдыг;

– РФ-тиң шупту субъектиле-

ринден «тускай олут алганнар-га» мөөрейни аңгы эрттирер;

– бирги чалгыгның эгезинде-ле хүлээп алыр, бир эвес эртип шыдавайн барза, кол мөөрей үезинде киржир аргазы база бар;

– чамдык бүдүрүлгелер эптиг график-биле өөренимшаан ажылдаар арганы бээр;

– келир үениң ажыл берикчизинден социал деткимче ап болур: стипендия, ниити чуртталга бажыңы, орук өртээ дээш өске-даа;

– өөредилге үезинде ажыл берикчизиниң дузазын ап болур, чижээлээрге, курс ажылынга, реферат, эртем статьяларынга база диплом ажылынга херек медээлерни ап болур.

– өөренир хуусаазын соңгаарладып болур, чижээлээрге, кадыының байдалы баксыраанда азы иштелип-саатталганда.

– Тускай сорулгалыг олутка шынзылга алырда, кандыг документилер хережил?

– аттестат (мурнуку чылдарның доозукчузу болза), техникум азы колледж дооскан болза, ортумак өөредилге черин дооскан диплому, пас-

порт хоолгазы, өөренип турган черинден характеристика (негей берзе), чедиишкиннерин шынзыткан документилер (грамоталар, медальдар дээш өске-даа).

– Биче буурай чоннарга тускай сорулгалыг өөредилге квотазын берип турар бе?

– Ийе. Чижээлээрге, А.И. Герцен аттыг Россияның Күрүнениң педагогика университетиниң (РГПУ) ректорунун дужаалы-биле 2022–2023 өөредилге чылында тускай сорулгалыг өөредилгеге квотаны турускан. Ол дээрге эвээш санның үндезин чурттакчылыг черлерге хамааржыр Тере-Хөл, Мөңгүн-Тайга, Тожу, Эрзин кожуннарның төлээлеринге 15 олутту аңгылаан. Ол кожуннарның абитуриентилери РГПУ-га өөренири-биле тускай сорулгалыг өөредилге дугайында керээни Республиканың документилер хүлээр комиссиязынга келгеш чарар.

Тере-Хөл, Мөңгүн-Тайга, Тожу, Эрзин кожуннарның удуртукчулары Республиканың документилер хүлээп алыр комиссиязы-биле кады ажылдаар, абитуриентилерниң билдиришкннерин чыгаш, РГПУ-же тускай сорулгалыг олутче кирериниң дугайында керээ чарары-биле ТР-нің өөредилге яамызынче чорудар харыысалгалыг кижини томуйлар.

/ Бистиң корр.

169

олут

ортумак өөредилге черлеринче,

766

олут

дээди өөредилге черлеринче

Езу-чаңчылдарның салгалы

Таңды кожуннуң Өг-бүле болгаш уругларга социал деткимче көргүзөр төвүнге «Уруглар делегейи» деп чайгы лагерьниң I-ги сезону ажыттыг. Лагерьде хөй ажы-төлдүг, амыдыралы чегей болгаш берге байдалда турар өг-бүлелерниң ажы-төлү дыштанып турар. Лагерьниң бо ээлчээн Россияның Улусчу уран чүүлү болгаш культурулуг өнчүзүнүң чылынга тураскаадып ажыткан, сезоннуң

программазының ады – «Езу-чаңчылдарның салгалы».

Июнь 15-те тыва езу-чаңчылдарга тураскааткан хемчеглерни организаастаан. Уруглар «Тыва чоннуң чаагай чаңчылдары» деп темага беседага «Тараа далганын хооруп, челбип белеткээри» деп көргүзүлгү кичээлге база тыва хуреш маргылдаазынга идепкейлиг киришкен. Уруглар, оолдар ол хүн езу-чаңчылдарга хамаарышкан дыка хөй ажыктыг чүүлдерни билип алган.

/ Бистиң корр.

«Мөңгүн-Дошканың» ээзи – тергиин мастер

/ Эдуард Лопан.

Республикада 2019 чылдан тура боттанып эгелзэн «Социал керээ» күрүнө программаны таварыштыр бодунуң ажил-херзэн эгелеп алган чаңгыс чер-чурттууларывыс хөй. Оларның бирээзинге Тожунуң тус чер чурттакчызы Эдуард Лопан хамааржыр.

Эдуард Севэнович 2021 чылда Тожу кожуунуң Чурттакчы чонну ажилга хаара тудар төп таварыштыр «Социал керээ» программанын киришкеш, бодунуң ынак ажилы – суй белектер кы-

лыр мастерскаяны тургузуп алган.

Эдуард Севэновичниң кылып-ла чораан ажилы ол – чазаныр. Ооң дооскан эртеми база шыырак – Санкт-Петербургтуң күрүнениң Технология болгаш дизайн университетин кызыл диплом-биле дооскан. Дээди эртемниг специалист Доора-Хемде Тываның даг-руда техникумунга 2 чыл ажилдап чорда, ооң удуртуп турганы «Сөөк болгаш мыйыс-биле чазаныр» салбырны орулга чок дээш хаап кааппан.

Амгы үеде ол Доора-Хемде Немелде өөредилге төвүндө уруглар башкылавышаан, мастерскаянда чазанып турар. А социал керээ программанын орулгазы эвээш дээш киришкеш, күрүнөдөн деткимчени алганы ол.

«ХААННЫҢ ЧЫЛГЫЗЫ» – ҮНЕЛИГ БЕЛЕК

Эдуард Лопан – салгал дамчаан ус-шевер. Ооң бой-дус материалдары-биле (ыяш, мыйыс, даш, кидис, сөөк, алгы-кеш...) кылган ажилдарын

республикада эртип турар ус-шеверлерниң делгелге-ярмаркаларынга көрүп болур. Ылаңгыя «Курган үези» деп ажилы бир тускай, онзагай – сыын, инек мыйыстары-биле хоолааш, кидис-биле дөжээш, ортузунда 50 чылгы малды шээр малдың кажыктары-биле чазап кылган (чурукта).

Чогаадыкчы салым-чаяанның ус-шеверниң бир үнелиг ажилы Россияның камгалал сайыды, чаңгыс чер-чурттууус Сергей Шойгунуң ажилдаар кабинетин каастап турар. «Хаанның чылгызы» деп аът бажының сөөгүндө чылгы малды сиилбээн ажилын 2020 чылда эртемден Каадыр-оол Бичелдей таварыштыр Сергей Күжүгетовичке белек кылдыр дамчыткан турган. Кабинетинде азып алган чуруун тырттыргаш, чорудуп бергенин ус-шевер чоргаарал-биле чугаалап турду.

2011 чылда Москвага болган делегей чергелиг делгелге «Соңгу чүктүң эртинелери» деп ажилы тиилээш, «Каасталга-шимелде чогаадылганың тергиин мастери» деп атты алган.

УРУГЛАР ӨӨРЕДИР КҮЗЕЛДИГ

Чагыглар үзүлбес, ылаңгыя куда-дой, юбилейлерге чоннуң суй белектер чагыдары көвүдей бээр. «Мөңгүн дошка» деп аттыг мастерскаязы ам бодунда – бажыңың хериминиң иштинде. Күрүнөдөн алган 250 муң рубль деткимче акшазы-биле ыяш, сөөк кезер «Джет» деп фирманың станогун, сөөктүң доозунун киир сордурар херексел, сөөк чазар «бормашина», ювелирлиг нарын ажилдар кылыр станокту бо чылдың февраль айда садып алган.

Эдуард Севэнович ам улуг мастерская кылып алгаш, суй белектерни көвүдөдир кылыр сорулгалыг. Ол ышкаш ооң бир күзели – уруглар өөредир. «Бо чайын «Азас» лагеринге ажилдаар бодап тур мен. Аңаа уруглары чуруттунуп, ыяшка чазанырынга өөредир күзелдиг

Чогаадыкчы салым-чаяан-

ныг ус-шеверниң бир үнелиг ажилы Россияның камгалал сайыды, чаңгыс чер-чурттууус Сергей Шойгунуң ажилдаар кабинетин каастап турар. «Хаанның чылгызы» деп аът бажының сөөгүндө чылгы малды сиилбээн ажилын 2020 чылда эртемден Каадыр-оол Бичелдей таварыштыр Сергей Күжүгетовичке белек кылдыр дамчыткан турган. Кабинетинде азып алган чуруун тырттыргаш, чорудуп бергенин ус-шевер чоргаарал-биле чугаалап турду.

мен» – деп, ус-шевер чугаалады. Ооң ажил-херзэн уламчылаар салгакчылары бар, чазанып өөренип алыр күзелдиглер хөй.

«Социал керээ» күрүнө программаны орулгазы эвээш хамаатыларга бодунуң ынак ажилын эгелеп алырынга дыка улуг деткимче берип турар. Ам чүгө олардан эгелеп алган ажил-херзэн улам сайырадып, мурнунда салып алган сорулгаларын боттандыраар арткан. Ынчангаш ус-шевер, чогаадыкчы салым-чаяанның мастерге улуг-улуг чедишкinnerни күзеп каалы.

/ Алдынай АРАКЧАА.
Авторнуң тырттырган чуруу.

Социал керээ 350 муң рубль чедир өзер

2022 чылда Россияда бодунуң ажил-херзэн аягыдып алыр хамаатылар-биле 34 муң аягыг социал керээни чарган.

Чаңгыс катап алыр деткимчениң түңү – 250 муң рубль чедир, ол ышкаш сайгарлыкчы ажил-херекке өөренип алырынга 30 муң рубль чедир акшаны алыр. Удавас чурттуң Президентизин даалгазы-биле, ооң түңүн 350 муң рубль чедир өстүрер.

Социал керээниң акша-

ландырышкынын аңгы-аңгы угланышкынын ажил-херек аягыдып алырынга аягылап болур.

Бо чылын эң-не нептереңгей: чараштаныр черлер, бүдүрүлгө адыры, көдээ ажил-агы адыры, септээр черлер (чижээ, идик-хеп), логистика адыры (ооң иштинде аай-дөдир дажыыры).

Бодунуң ажил-херзэн социал керээ-биле аягыдып ап болур кижилер:

– регионда ортумак орулга-

зы чурттаарының адаккы хем-чээлинден эвээш хамаатылар; – 2022 чылдың март 1-ден ажилын чидирген база барган хүнүндөн ажил чок деп санаттырар хамаатылар.

Сайгарлыкчы дуржулгазы чок-даа болза, хуу сайгарлыкчы деп эрге-байдалга бир дугаар тургустунуп ап турар хамаатылар күрүнениң деткимчези-биле бодунуң ажил-херзэн аягыдып алыр аргалыг.

Социал керээ чарарда, чурттап турар чериниң аайы-биле чурттакчы чонга социал деткимче көргүзөр албан черлеринче азы хөй ажил-

чорудулгалыг төпче (МФЦ) документи-биле болгаш билдиришкени-биле чеде бээр.

/ ТР-ниң Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының медээлеринден алган.

Мерген Донгакка Россияның Маадыры атты тывыска

Улуг сержант Мерген Донгактың салбырының кирип турган кезээниң мурнунга украин националисттерниң адаанга турган девискээрлерге россияжи шериглерни дүргени-биле ханылап кирер кылдыр кежиг черни чогуур хыналда адаанга дайзынга алыспайн тудар даалга салдынган турган.

Удурланыкчы россияжи шериглерниң бурунгаар шимчээшкиниге шаптыктаары-биле ук кежигни эжелеп алыр дээш хөй-хөй күштерни ынаар октаан. Улуг сержант Донгактың кезээ боттарын-дан артык күштүг удурланыкчы-биле сегиржип алган.

Командылакчы бедик мергежилдининг база тулчуушкун чорударының тактиказын тергиин эки билириниң ачызында Мерген турар чериниң онзагай байдалдарын кичээнгейге алгаш, от ажыдарының системазын билдире-биле тургузуп, бодунуң салбырының хууда составының адар-боолаар угланышкыннарын тодараткан.

Тулчуушкун үезинде взвод командири аары-биле балыглаткан. Ынчан улуг сержант Мерген Донгак аңаа бирги эмчи дузазын чедиргеш, от адаандан айыыл чок черже үндүрүп эккелгеш, взвод командири бодунга хүлээнип алган.

Улуг сержант Донгак Мергенниң командылааны взвод бодундан артык күштүг удурланыкчызының шупту халдаашкыннарын ойтур шапкан. Ооң-биле чергелештир 15 националисти база минометтарлыг көжүп чоруур ийи пикапты узуткаан. Дириг арктан удурланыкчылар дезипкен.

Тулчуушкун соонда Мерген взвод командири тускай сорулгалыг эмчи отрядынче чорудуп, ооң амы-тынын алган.

Донецк болгаш Луганск Улус республикаларын камгалаар сорулгалыг чоруттунуп турар тускай шериг операциязының үезинде көргүскен эрес-дидим болгаш маадырлыг чоруу дээш Россияның Президентизиниң айтышкыны-биле улуг сержант Мерген Донгакка "Россияның Маадыры" атты тывыска.

/ Бистиң корр.

Амы-тынындан чарылган шериг албан-хүлээлгелиглерниң өг-бүлелеринге деткимче төлевирлер

Хамаатыларның талазындан хөй санныг айтырыгларның кээп турары-биле холбаштыр, Тыва Республиканың шериг комиссариады ажыл-хүлээлгезин күүседип турган үезинде амы-тынындан чарылган шериг албан-хүлээлгелиглерниң өг-бүлелериниң кежигүннериниң эрге-ажыктары болгаш социал магадылалдарының даңзызының дугайында медеэлери белеткеп кылган.

1. Камгаладылга хандырылгасы (1998 чылдың март 28-те үнген "Шериг албан-хүлээлгелиглерниң амы-тыны болгаш кадыкшылының албан күрүне камгаладылганының дугайында" 52-ФЗ дугаарлыг Федералдыг хоойлуга үндезилээн): **2 968 464, 04 рубль** – өг-бүлелериниң кежигүннериниң (өөнүң ишти (өөнүң ээзи), ада-иези (азы-раан ада-иези), ажы-төлү) шуптузунга кижигүрүзүңге дең-дең кылдыр үлештирип төлээр. Чижээ, ада-иези, өөнүң ишти, чаңгыс уруу бар болза, ниитизи-биле 4 кижиге ук акшаны үлээр, ынчан бир кижиге-ле 742 116,01 рубль акша төлевирни алыр апаар-дыр.

2. Чаңгыс удаа төлөп бээр дузаламчы акша (2011 чылдың ноябрь 7-де үнген "Шериг албан-хүлээлгелиглерниң акша хандырылгасы болгаш оларга аңгы төлевирлер чорударының дугайында" 306-ФЗ дугаар Федералдыг хоойлуга, Россия Федерациязының Президентизиниң 2022 чылдың июнь 6-да үндүргени "Россия Федерациязының Президентизиниң чамдык чарлыктарынче өскерилгелер кириериниң дугайында" 355 дугаар Чарлыгына үндезилээн): **4 452 696, 06 рубль** – өг-бүлелериниң кежигүннериниң шуптузунга кижигүрүзүңге дең-дең кылдыр үлештирип төлээр. Өг-бүлелериниң кежигүннери чок болур болурза, ук чаңгыс удаа төлевирни долу төрөл болгаш долу төрөл эвес (адазы азы иези чаңгыс) кады төрөөннеринге төлөп бээр. Чижээ, ада-иези, ажы-төлү, кадайы (азы ашаа) чок кижиге болза, кады төрөөннеринге шуптузунга ук акшаны дең-дең

кылдыр үлештир төлөп бээр.

3. Чаңгыс удаа төлевир (Россия Федерациязының Президентизиниң 2022 чылдың март 5-те үндүргени "Россия Федерациязының национал гвардиязының шериглеринде албан-хүлээлгезин эртирип турар шериг эргелиглерге, өске ажылдакчыларга база оларның өг-бүлелериниң кежигүннеринге немелде социал магадылалдар дугайында" 98 дугаар Чарлыгы, Россия Федерациязының Президентизиниң 2022 чылдың июнь 6-да үндүргени "Россия Федерациязының Президентизиниң чамдык чарлыктарынче өскерилгелер кириериниң дугайында" 355 дугаар Чарлыгы) **5 000 000 рубль** – өг-бүлелериниң кежигүннериниң шуптузунга кижигүрүзүңге дең-дең кылдыр үлештирип төлээр. Өг-бүлелериниң кежигүннери чок болур болурза, ук чаңгыс удаа төлевирни долу төрөл болгаш долу төрөл эвес (адазы азы иези чаңгыс) кады төрөөннеринге төлөп бээр. Чижээ, авады, кадайы, оглу арткан болза, оларның кижигүрүзүңге чаңгыс катап 5 сая акшаны (шуптузунга катая – 15 сая рубль) шериг оглу ышкынганы дээш деткимче кылдыр чаңгыс удаа берип турары ол.

4. Ай санында акша төлевирлери (2011 чылдың ноябрь 7-де үнген "Шериг албан-хүлээлгелиглерниң акша хандырылгасы болгаш оларга аңгы төлевирлер чорударының дугайында" 306-ФЗ дугаар Федералдыг хоойлу):

10 389, 63 руб. – өг-бүлелериниң чаңгыс кежигүнүнге;

6 926, 42 руб. – өг-бүлелериниң ийи кежигүнүнге (кижигүрүзүңге);

5 194, 82 руб. – өг-бүлелериниң үш кежигүнүнге (кижигүрүзүңге);

5 155, 85 руб. – өг-бүлелериниң дөрт кежигүнүнге (кижигүрүзүңге);

3 463, 21 руб. – өг-бүлелериниң беш кежигүнүнге (кижигүрүзүңге).

Чижээ, амы-тынындан чарылган шериг оолдун соонда авады, өөнүң ишти база оглу арткан болза, өг-бүлелериниң 3 кежигүнү артып калганы ол.

Ынчап кээрге, ай санында кижигүрүзү 5194,82 рубль төлевирлерни алыр.

5. Азырадыкчызын чидиргени дээш пенсия (Россия Федерациязының 1993 чылдың февраль 12-де үнген "Шериг албан-хүлээлгезин эртирип турган кижилерниң пенсия хандырылганының дугайында" 4468-1 дугаар Хоойлузу): өг-бүлелериниң ажылдап шыдавас кежигүнүрүзүңге шериг албан-хүлээлгелиглерниң акша хандырылганының чогуур түнүнден (эргези, албан-дужаалы дээш оклады, хөй чыл ажылдааны дээш немелде) **50 хуу** хемчээл.

6. Амы-тынындан чарылган шериг албан-хүлээлгелиглерниң ажы-төлүн дээди өөредилге черлеринче база тускай ат-сыптыг ниити өөредилге черлеринче ("Президентиниң кадеттер училищези", "Суворовтуң шериг училищези", "Нахимовтуң шериг-далай училищези", "кадеттерниң (далай кадеттериниң) шериг корпусу", "Кадеттер корпусу", "Казактарның кадеттер корпусу") кирериниң шыгалдалары чокка хүлээп алыр (Россия Федерациязының Президентизиниң 2022 чылдың май 9-та үндүргени "Шериг албан-хүлээлгелиглерниң база чамдык федералдыг күрүне органның ажылдакчыларының өг-бүлелерин деткириниң немелде хемчеглериниң дугайында" 268 дугаар Чарлыгы).

7. Чыылда-ипотека системазының аайы-биле алган чээлилерин хуусаа бетинде доолузу-биле төлээр азы чыгыл берген акшаны өг-бүлелериниң кежигүннеринге төлөп бээр (2004 чылдың август 20-де үнген "Шериг албан-хүлээлгелиглерниң чурттаар оран-сава-биле хандырылганының чыылда-ипотека системазының дугайында" 117-ФЗ дугаар Федералдыг хоойлу).

8. Амы-тынындан чарылган шериг албан-хүлээлгелиглерниң база оларның кадайының (ашааның) алган чээлилерин төлээр (Россияның Камгалал яамызының эгелек-

чи саналы-биле Россияның банкызының шийтпири).

9. Амы-тынындан чарылган шериг албан-хүлээлгелиглерниң өг-бүлелериниң кежигүннеринге дуза чедирери-биле социал камгаладылга органның ажылдакчыларындан социал ажылдакчыларны томуйлаары (Россияның Күш-ажыл яамызының шийтпири).

10. Ажы-төлүңгө чайгы кадыкшылга дыштанылганын халас организастаар, ооң иштинде ДЧТ "Артек", БРЧТ "Орленок", БРЧТ "Океан" болгаш чайгы юнармия лагерлери (Россияның Чырыдышкын яамызының шийтпири).

Бо бүгүдөн аңгыда, регион бүрүзүндө база тускай төлевирлер бар болур, оларның дугайында Тываның Күш-ажыл болгаш социал хөгжүлдө яамызының социал чигелде болгаш төлевирлер килдизинден азы 7(394-22) 3-05-99 дугаарлыг телефон дамчыштыр айтырып ап болур.

Шериг комиссариады дамчыштыр төлевирлерни алыры-биле, амы-тынындан чарылган шериг албан-хүлээлгелиглерниң өг-бүлелериниң кежигүннери чурттап турар черинде шериг комиссариадынче дараазында документилен дужаар:

- Өг-бүлелериниң кежигүнү бүрүзүндөн төлевирлер боттандырар дугайында билдиришкин;
- Билдиришкин кириген өг-бүлелериниң кежигүнү бүрүзүндөн амы-хууда медеэлери ажылдап болурунга чөпшээрел;
- Россия Федерациязының хамаатызының паспортунуң хоолгазы;

- Шериг албан-хүлээлгелиг кижиниң мөчээзиниң дугайында херечилелиниң хоолгазы;
- Шериг албан-хүлээлгелиг кижиниң төрүттүнгениниң дугайында херечилелиниң хоолгазы;
- Өг-бүлелериниң бадылашканының дугайында херечилелдин хоолгазы;
- Ажы-төлүнүң төрүттүнгениниң дугайында херечилелдериниң хоолгазы;
- Банкыда агар санның реквизиттери.

/ И. САНЧАТ
белеткээн.

Террорисчи чорукка удур өөредилгелер болур

Июнь төнчүзүндө Тывага эрге-хоойлу камгалаар болгаш шериг албан черлериниң ажылдакчыларының улуг өөредилгелери болуп эртер.

2022 чылдың июнь 27-ден июль 1-ге чедир террорисчи чорукка удур улуг өөредилгелер эрттирери планнаттыг. Аңаа тускай сорулгалыг салбырлар болгаш республиканың девискээринде турар терроризм-биле демисел чорудар кылдыр аңгылаттыг күштер болгаш

чепсектер киржир.

Өөредилгелерге "Кара-Хаак" полигонун база регионун чамдык муниципалитеттериниң девискээрлерин ажыллаар.

От-биле, даг туружунга ажылдаарының тускай тактика белеткелениң, парашют чокка десантылаарының база ведомстволар аразында салбырларның дайынчы кады-ажылдажылгазын чорударының айтырыглары-биле ажылдаар.

Өөредилгелер үезинде авиация, вертолеттар болгаш өске-даа дайынчы транспорт херекселдерин ажылгаары планнаттыг.

Регионун оперативтиг штавы чурттакчы чондан коргуп-дүвүрөвезин дилеп турар.

Ук хемчеглерни Федералдыг Оперативтиг штаб биле Национал терроризмге удур

комитеттин аппаратының айтышкыннарын күүседире-биле организастап эрттирип турар.

/ Россияның ТР-де АФА эргелигиниң парлалга албанының медеэлери-биле. Чурукту интернет четкизинден алган.

Сөөлгү үеде ном ном-чуур улус ховартаан. Номга сонургал чидип турар дээн чижектиг чугааларны кижиле бо-ла дыңнаар. Кожууннарга чоруурга, ылаңгыя көдээ суурларның чурттакчыларының кедээн-не чүвези – ном саңында чаа номнар келген бе деп сонургап, аразында айтыржып турар боор. Херек кырында номга ынактар хөй дээрзиниң бадыйкалы ол ышкажыл. Чижек кылдыр Тываның эң-не кыдыг-кызыгаарында турар суур, Мөген-Бүренде ном саңын кирип болур.

1958 чылда Мөген-Бүрен сумузуңга ном саңы ачылганда, бир дугаар ооң эргелекчизинге Холай-оол Иргитович Тарын-Базыр томуйлаткан турган. Амыдырал-чуртталгазының аайы-биле ном саңының бир дугаар эргелекчизи өске черже көжүп чорупканда, ооң ажылы Севек Чыдымовна Донгакка чүдүртүнген. Ол үеде номчукчуларның хөй кезии малчыннар турган болгаш, ном саңының аныяк эргелекчизи аъттыг, чадаг аалдарны кезип чорааш, номнарны малчыннарга чедирип берип турган. Оон бээр бо ном саңыга ажилдаан улустуң саны 7 кижиле болуп турар: Сергелең Чашпайовна Делгер-оол (1970 – 72), Бичи-кыс Шагдыровна Тарын-Базыр (1972 – 79), Ачаал Күжүгетовна Салчак (1979 – 85), Ульяна Мамбыштаевна Иргит (1986 – 2008), Уянмаа Ивановна Иргит (2008 – 2013), Алдынай Владимировна Иргит (2014 – 2019).

Амгы үеде ында Арина Дадар-ооловна Иргит ажилдап турар. Ол 2018 чылда Кызылдың А. Чыргал-оол атыг уран чүүл колледжиниң библиотека салбырын дооскаш, 2019 чылда суурнуң ном саңының эргелекчизинге томуйлаткан.

8389

НОМ

760

НОМЧУКЧУ

/ Ном саңының эргелекчизи Арина Иргит.

Уур шаанче бижидип ап турар

Ном саңының аныяк эргелекчизи Арина Иргит кезээде чаа-чаа эгелээшкенин, үениң негелдизи-биле сайзыралдан чыдып калбас дээш бурунгаар чүткүлдүг ажилдап турар.

"Бистиң ном саңының фондузунда 8389 ном шыгжаттынган. 760 номчукчу доктаамал номнарны бижидип ап турар. Оларның аразында хөй кезии малчыннар. Кадарчылар суурга хүннүң-не кээп турар чайы чок болур. Ынчангаш айда ийи-чаңгыс келгенде, номнарны уур шаа-биле бижидип алгаш, чоруй баар. Оон бир ай эрткенде, номчаанын дужаагаш, база-ла ол хирени алгаш баар. Чаа номнар келирге, суурнуң чурттакчылары дораан дыңнажып кааптар болгаш, оочурлап номчуй бээр, доктаамал номчукчуларывыс база хөй. Чылдың-на эң эки

номчукчуларывысты харназы аайы-биле бөлүктээш, түңнээш, "Чылдың номчукчузун" илередип, идеп-кейжилерге шаңнал бээрин чаңылчыдып алган бис. Черле ынчаш, бистиң суурвустуң улуг-биче чону номга дыка ынак. Чижээ, 7 томнуг "Урянхай. Тыва дептер" деп номну бистиң библиотекавыска эккелгенде, ол дораан ону Владимир Сеңгишович Мөңгүн-оол деп хоочун номчукчувус бижидип алгаш, кыска хуусаа дургузунда чеди томнуң шуптузун номчупкан кижиле. Бо-ла чорааш, эскереримге, ол номнуң бүгү томнарын төндүр номчаан улус ховар боор чорду. Ол ышкаш сөөлгү үеде номчуттунар аныяктарның саны көвүдөп турар. Ол дээш өөрүп турар бис" – деп, ном саңының эргелекчизи чугаалады.

Үстүнде адаанывыс ном саңының ажилдакчыларының чаа чедишкени – алдарлыг хоочун Өшкү-Саар Ооржактың эгелеп кааны Сарлык байырлалына уткуштур Тываның Чазак Баштыңының грантызын ойнап алгаш, "Тайга черим чараш малы" деп төлөвилелди боттандырып эгелээни. Ол төлөвилелди боттандырып тура, ном саңыга чедиш-

пейн турган чугула херек дериг-херекселдер садып алып аргалыг болганнар.

"Бо солун төлөвилелди боттандырып эгелээш, боттары-выска ажыктыг чүүлдерни билип ап тур бис. Чоокта чаа эрткен эртем-практиктиг конференцияга дыка солун илеткелдерни дыңнадымыс. Ол-ла ажылдың уланычызы болур сарлык дугайында ном үндүрери-биле ажылды эгелей бердивис. Мурнувуста кылып ажылдарывыс ам-даа хөй" – деп, ол немеди.

Ада-иезиниң дөрт ажы-төлүнүң ийи дугаар уруу Арина бичиизинден тура номга ынак кылдыр өзүп келген. Чүге дээрге авазы Ульяна Мамбыштаевна ол-ла ном саңыга ажилдап турган үезинде ону доктаамал ажилдаарда, эдертип алгаш, чаштарга тааржыр номнарны уруунга номчуп бээр турган. Ынчалдыр келир үениң ном саңының эргелекчизиниң номга хандыкшылы эгелээни... Арианың авазы Ульяна Мамбыштаевнаның суурнуң культуруг амыдыралына кириген үлүг-хуунуң дугайында мөңгүн-тайгажылар хөйү сактып чугаалажырлар. Ооң ырлаар салым-чаяаны чүгле кожуун эвес, а республика чергелиг диңмилеп турган дизе, хөөредиг болбас. Ооң "Мөңгүн-Тайга" деп ырыны күүсеткен кайгамчык үнү Тыва радионуң "алдын фондусунда" шыгжаттынган.

Авазының ажилдап чорааны ном саңыга ажилдаары Аринага улуг харысалга болгаш чоргаарал. Айыс-оол, Арина Иргиттер Мөген-Бүрен суурда үлгерлиг аныяк өг-бүлениң бирээзи. "Эртинени черден казар, эртемнерни номдан тывар" деп үлгер доматка чагыртып, үш ажы-төлүн база номга ынак кылдыр кижизидип, өстүрүп турарлар.

/ К. МОНГУШ

Авторнуң тырттырган чуруу.

Тывада эң-не хөй номчукчулуг ном саңы:

А. Пушкин аттыг Национал ном саңы – 16

МУҢ НОМЧУКЧУЛУГ;

Чөөн-Хемчик кожуунда 13 ном саңы бар.

Ында 11 муң доктаамал номчукчу бар.

Мөңгүн-Тайга кожуунда 3 ном саңында

3586 номчукчу бар.

Август айда Тывага хөөмей фестивалы болуп эртер

Август 16 – 19 хүннеринде Тывага "Азия төвүндө хөөмей" деп IV дугаар Делегей чергелиг фестиваль болуп эртер дугайында Тыва үндэзин культура төвү дыңнаткан.

2018 чылда ук фестиваль Россияның "Чылдың тергил дээн 200 болушкуннары" деп даңзыже кирген турган. Бо чылын хөөмей фестивалын тоолчураан тыва хөөмейжи Конгар-

оол Ондарның 60 харлаанынга тураскаадып эрттирер.

Фестивальды эрттиреринге Президентиниң культуруг эгелекчи бодалдар фондузунуң тургусканы Россия Федерациязының Президентизиниң грантызы улуг дузаны чедирген. 2015, 2017 болгаш 2019 чылдарда эрттирген Хөөмей фестивалы Россияның бир онзагай дээн культуруг

болушкуну болу берген. Сөөлгү фестивалга даштыкы 15 күрүнеден база Россияның 30 регионундан төлээлер келгеш, киришкен болуп турар.

Ук фестивалга хөөмей-сыгыттың салым-чаяанның күүседикчилерни деткиир сорулга салдынган. Мөөрей дараа-зында номинацияларга эртер:

► Чаңгыстың чаңчыл болган күүселдези

- Чаңчыл болган ансамбль
- Чаа шагның хөөмей күүселдези
- Онлайн-хөөмей
- Онлайн-хөөмейге чүгле даштыкы чурттардан киржикчилер киржип болур. Бир күүседикчиге-ле 5 минута үени бээр көрдүнген.

Фестивальга онзагай салым-чаяанның чаа-чаа күүседикчилер илереттинип келири чугаажок.

Бүгү херек медээлерни +7 394-22-235-71 дугаарлыг телефон дамчыштыр азы tyva@yandex.ru деп электроннуг почтадан билип ап болур.

Сывырындак демир кырының хааны

Бай-Тайганың бир сураглыг огу Дмитрий Очурнуң дугайында амгы салгалга таныштырар бодал-биле бо чүүлүмнү бижип тур мен.

Дмитрий Энешович Очур Хемчик бажында Кара-Чода деп тоолчургу чурумалдыг черге (Чыварлыг-Хыйыгга) 1926 чылдың январь 20-де төрүттүнген киж. Кара-Чода деп дагга шаг-шаанда чодазының дүгү хатка хадып, эстеп турар улуг мага-боттук, мөге-шырак киж чурттап чораанын ол тоолчулардан дыңнап өскөн.

Дмитрий Очур бичиизинден тура-ла даглар, сыннар эргип, чалым-хаяларның тиглеринге те-чуңма дег кылаштап чораан дидим чүрекир киж чораан. Ачазы Энеш Иргитович чер-чуртунга, улус-чонга билдингир аңчы чораан. Авазы Часкал Донгак (төрелдери ону Өнермаа джигир турган). Ол ус-шевер, алгы-кешти шыгыдып, эттеп тургаш, идик-хеп даарап, ажы-төлүн түрөтпейн өстүрүп келген.

Дмитрий Очур биеэги хевээр маажым болгаш адышта дег ажык сеткилдиг чораан. Чаңгыс чурттаар назынында бир-ле чүвени чедип алыры албан деп билип чораан, анаа-ла бөдүүн киж болуп чурттаарын ол күзевээн.

12 харлыында-ла мал-маган көржүр, дуңмаларын хайгаараар чораан. Ооң дуңмазы Энеш Маңнайны цирк школазынга өөредирин кызып чораан. Кызылдан Седип-оол Танов деп дарга келгеш, алышкылар Дмитрий Очур биле Энеш Маңнайны өөренири-биле шилип алган. 1940–1944 чылдарда өөредилге комбинатының чанында ажыттынып турган Театр-хөгжүм училищезинге цирк артизиниң салбырынга Дмитрий өөрени берген.

Кызылдың театр студиязынга бешки салбыр ажыттынган. Оскал-оол

Базырович өөредип турган. Ооң баштайгы өөреникчилеринге Хензиг-оол, Очур, Хуурак, Белек-оол олар хамааржыр. Чонга көргүзөр программазын чаартып, тыва хуреште эзирниң самын, дүк савааштаарын, солун трюктарны тыва хөгжүмгө күүседип эгелзэн. Солун көргүзүглери-биле бүгү Тываны эргий кеззэннер.

Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде цирк бөлүү улуг хоорайларга база даштыкы күрүнелерге (Англия, Австралия, Соңгу Америка, Скандинавия чурттарынга) гастрольдап чорааннар. Дмитрий Очур Англияга сывырындак демир кырынга «Яблочкону» самнап, холунда хөгжүм херекселин тудуп алгаш, ырлап турда, «Сывырындак демир кырының хааны» деп атка-даа четкен.

Дмитрий Очур – Тываның салым-чаяан-ныг цирк артистериниң бирээзи. Тускай, онзагай, тааланчыг үнүг, каргыраалаар, хөөмейлээр, хомуска ойнаар – хей талалыг талантылыг. Ол Тывага бир дугаар «Чалыы назын» деп цирк бөлүүн тургускан. Ынчангаш Тыва цирктиң үндезилекчизи деп чоргаарал-биле адап болур. Ол СССР-ниң 10 шыырак жонглерларының бирээзи турган. Ол манежтиң мастери, каргырааның кайгамчык күүседикчизи, чурукчу.

Оскал-оол Базырович Дмитрий Очурнуң талантызын кайгаар чораан. Ол бир катап Тывага келгеш, Дмитрий Очурну даг-иргекке ууштадып каан деп дыңнай сал-ла, сагыш човап дораан эмнелгеге келген. «Ажырбас, Базырович, мээнди-менди» – Дмитрий Энешевичиниң үнүн дыңнапкаш, оожургап, дедир чораан дээр.

Дмитрий Энешовичиниң көдүрбээн хөнээ чок, барбаан, баспаан чери чок деп болур. Ол Тывазының адын алдаржыдып чораан. 1977 чылда пенсияже үнген. Ооң адын Бай-Талдың көдээ Култура

/ Дмитрий Очур.

бажыңыга тывыскан. Цирк артизи чонунуң сагыш-сеткилинде кезээ мөңгедө арткан.

/ Бараат ДЕЛЕГ-ООЛ,
күш-ажылдың хоочуну.
Бай-Тайга кожуун, Бай-Тал суур.

Эр хей, Манзай!

Эрзин кожуунуң Бай-Даг сумузунда «Бай-Хөл» агрокооперативтиң коллективи мал ажылын кылып чоруур дыка кызымак аныктар. «Бай-Хөлдүң» малчыннары бо кышты дыка-ла эки, хүр-менди ашканнар.

Агрокооперативтиң удуртукчузу Эртине Манзай, малчын эш-өөрү-биле чоокта чаа Читага болган уксаалыг малдар делгелгезинге киришкеш, улуг шаңналды алганын «Шын» солундан номчааш, дыка өөрдүм. Олар бо делгелгеде чаңгыс эвес удаа киришкеш, шаңналдыг черлерни ап келген. Бо «бай-хөлчүлөрнүң» ажы-ижи чедишкинниг чоруп турар дээр-ле, оларның кызымаккай ажыл-ижиниң түңнели-дир. Ол дээш чоргаарланыр бис.

Эрзин кожуунуң төлептиг оолдарының бирээзи Эртине Манзай мал ажыл-агыйында хей чылдар иштинде үрө-түңнелдиг ажылдап чоруурун билир мен. Ынчангаш моон-даа соңгаар ооң ажыл-ижинге улуг-улуг чедишкиннерни күзедим.

/ Чечекмаа САДИ.
Эрзин кожуун, Мөрөн суур.

/ Уксаалыг малдар делгелгезиниң киржикчилери.

Келдередилге төвүндө

Удуртуп-башкаар кижиниң ажыл-чорудулгазы кандыг болдур, адаанда ажылдакчыларының ажылга хамаарылгазы база ындыг болур. Удуртукчу бодунга шыңгыы негелде-харысгалыг болур болза, ажылдакчылары шак-ла ындыг болур. Сөглээн сөзүндөн ажыл-херээ карышпас. Ындыгларга Республиканың хей ажыл-чорудулгалыг чаа эмнелгезинде «Келдередилге төвүнүң» улуг эмчизи, эргелекчизи Альберт Донгакты хамаарыштырып болур. Ооң башкарган эмнелгезиниң чоогунга бар чорда-ла, эмнелгениң даштыкы девискээриниң арыг-силиин, корум-чурумнуун, олурткан өң-баазын чечектерниң чаражын, кижиниң сагыш-сеткилин өөртүп, магададыптар. Коллективте шупту бир үениң аныктары хаара туттунган. Олар шупту чаңгыс салгалдың кижилери-дир, мурнунда салдынган со-рулгазы чаңгыс – үеден чыда калбайн, эмнээшкенин улам сайзырадып хөгжүдүп, аразында эп-найыралдыг, ажыл-херээнге ээ-харысгалыг ажылдап турарлар.

Эмнелгениң иштинче кире бээрге, чырык, чылыг, арыг-силиг, бедик деңнелде дээрзи каракка көскү. Санитаркалар Саша Күнзек, Оксана Монгуштуң холдарындан шык тряпкалар салдымас. Бичии када, кыска дыш аразында аштатынган, чоттунган турар, ажылынга ол хире ынак, бердинген.

Янзы-бүрү крупалар-биле шынарлыг белеткээн кадыктарны хүн бүрүдө чөмгө-рип турар. Дүштеки чеми дыка амдангыг, чиксенчиг, бир-ле ресторан сагышка кирер.

Эртенги, дүштеки, кезээки чем аразында янзы-бүрү хандылар, ногаа-чимис аймаан бээр. Саяна Монгуш биле Селена Күнзек аш-чемни үезинде эккеп бээрге, аарыг кижилер «четтирдим, кыстарым» деп четтиргенин илереткен сөстөрни бо-ла дыңнаар. Ыт кады база сула хандыларын коридорнуң ортузунга хөнектерге салып каар, күзөлдиг кижилер боттары кудуп ижерлер. Коридорга-даа, палаталарга-даа улуг шимээн-дааш дыңнаваз, шыпшың.

Бо удаада оорга-мойну, хол-буттарының чүстери хоочураан кижилер эмнелгезин. «Буянныг эмчивис Саяна Донгак хей чылдар дургузунда аарыг кижилерниң хоочурай берген чүстөр аарыгларын тибет аргалар-биле эмнеп, нугуп, бумба салып, ине-биле эмнээр болгаш чаа аргаларны ажылдап турарын үнелеп турдувус. Саяна эмчиниң тускай энергетикалыг холдарының ачызында чүстөрдө чыылган хоралыг бүдүмелдерден адырлыр аас-кежиктиг болдувус» дээн өөрүп четтириш-кинниг сөстөрни эмнелгедө тускай кыдыраашта экирээш, үнген улус бижип каан.

Кезек киж корпус даштында сандайга дыштанып, агаарлап, чугаалажып олурувуста: «Саянаны силерниң урууңар деп билдим. Кайгамчык ачы-буянныг, дузаар-гак, биче сеткилдиг төл-дүр. Урууңарга улуу-биле четтирдим. Оорга-моюн, чүстөрни салаалары-биле кирип базып тургаш, өйдүктүрерге, аарышкылыын, ам канчаар, шыдажыр апаар. Ында турнуккан дустаны күш-биле тарадып кааптарга, соонда оорга-моюнну ол-бо шимчедирге, кизирт-казырт деп турар дааш чиде бээр. Кижиниң карактары чырып, мага-боду чиигей-ле бээр. Ындыг ховар кысты төрээш, өстүрүп кааныңарга четтирдим, мөгейдим» – деп, эмнелгеге чыткан кижилер чугаалады.

/ Бүрбү, Соскарбаа СЕРЕННЕР.
Кызыл хоорай.

"ЭНЕРГОСТРОЙ"
КХН тускайжыттыгган хуу туугжу
МАГИСТРАЛЬНАЯДА МИКРОРАЙОН

+7 923-559-5000
+7 923-265-1045

Улаанбаатар хотын төвийн хэсэгт байрлах "Энергострой" КХН-ийн барилдааны төслийн зураг. Тус төслийн хүрээнд 10 багцтай байртай байр барих, газрын тусгай зориулалтын зөвшөөрлийг авч, барилгын ажлыг гүйцэтгэх зорилготой.

Автономная некоммерческая образовательная организация профессионального образования «Кызылский техникум экономики и права потребительской кооперации»

Кызылский техникум экономики и права потребительской кооперации объявляет набор абитуриентов на 2022-2023 учебный год по следующим специальностям:

- ▶ Экономика и бухгалтерский учет
- ▶ Право и организация социального обеспечения
- ▶ Информационные системы и программирование
- ▶ Правоохранительная деятельность
- ▶ Банковское дело
- ▶ Туризм
- ▶ Поварское и кондитерское дело
- ▶ Право и судебное администрирование

Форма обучения: очная (на базе 9 и 11 классов) и заочная (на базе 11 класса)

г. Кызыл, ул. Щетинкина-Кравченко, 41.
Тел. 89001603448; 8-913-347-67-10, сайт техникума <http://tuvaktep.ru>

Выпускники техникума успешно и достойно трудятся в различных отраслях
Республики Тыва!

Мы рады Вам за выбор нашего учебного заведения, которое имеет огромный опыт
в подготовке специалистов различного направления!

**СВАДЕБНЫЕ ПЛАТЬЯ
В НАЛИЧИИ И
НА ЗАКАЗ**

Обр. ул. Полевая, д. 6
Т.: 8-983-366-28-88

Просим всех, кто не заключил
договор на оказание услуг по
обращению с твердыми
коммунальными отходами на 2022
год срочно подойти в ГУП "ТСП"
для оформления указанного
договора

по адресу: РТ, г. Кызыл, ул.
Красноармейская, 100 (Дом печати)
каб. 113а, с ПН по ПТ с 8:00 до 17:00,
обед с 12:00 до 13:00. Тел 2-37-11

Ознакомиться с договором можно
на сайте ГУП "ТСП" tsp17.ru/info/ul,
в разделе "Информация -
юридическим и физическим
лицам", прием заявок на
заключение договоров по почте:
dogtsp@mail.ru

Утерянное свидетельство профессии водителя серии
17 № 1351208, выданное Кызылской ОТШ РО ДОСААФ
России от 1 апреля 2019 г. на имя **Ондар Найыра Омако-
вича**, считать недействительным.

**Приложение 1 к распоряжению председателя администрации Тере-Хольского кожууна
№ 91 от 15 июня 2022 года
Объявление
о проведение конкурса на замещение вакантной должности муниципальной службы
в администрации Тере-Хольского кожууна**

Администрация Тере-Хольского кожууна Республики Тыва объявляет о приеме документов от кандидатов на участие в конкурсе на замещение вакантных должностей муниципальной службы «главной» группы должностей категории «руководители»:

- Первый заместитель председателя по экономике, финансам и предпринимательству;
 - Заместитель председателя по жизнеобеспечению и вопросам КМНС (коренного малочисленного народа Сибири);
 - Заместитель председателя по профилактике правонарушений;
 - Управляющий делами — руководитель аппарата;
 - Начальник отдела по сельскому хозяйству;
 - Начальник отдела по архитектуре, строительству, земельным и имущественным отношениям, земельному контролю;
 - Начальник ЕДДС (единой дежурной диспетчерской службы);
 - Начальник отдела по правовым вопросам и кадрам;
 - «ведущей» группы категории «консультанты»:
 - Консультант по бухгалтерскому учету и отчетности — главный бухгалтер;
 - Консультант по внутреннему финансовому контролю и аудиту.
- Гражданин, изъявивший желание участвовать в конкурсе, представляет в конкурсную комиссию:

Заявление с просьбой о поступлении на муниципальную службу и замещении должности муниципальной службы;

Собственноручно заполненную и подписанную анкету по форме установленной распоряжением Правительства Российской Федерации от 26 мая 2005 года № 667-р с приложением фотографии;

Паспорт;
Трудовую книжку, за исключением случаев, когда трудовой договор (контракт) заключается впервые;

Документ об образовании;
Страховое свидетельство обязательного пенсионного страхования, за исключением случаев, когда трудовой договор (контракт) заключается впервые;

Свидетельство физического лица на учет в налоговом органе по месту жительства на территории Российской Федерации;

Документы воинского учета для граждан, пребывающих в запасе и лиц, подлежащих призыву на военную службу;

Заключение медицинской организации об отсутствии заболевания, препятствующего поступлению на муниципальную службу;

Сведения о доходах за год, предшествующий году поступления на муниципальную службу, об имуществе и обязательствах имущественного характера;

Сведения об адресах сайтов и (или) страниц

сайтов в информационно-телекоммуникационной сети «Интернет», на которых гражданин, претендующий на замещение должности муниципальной службы, размещал общедоступную информацию, а также данные, позволяющие его идентифицировать;

Справку из ИЦ МВД РТ о наличии (отсутствии) судимости и (или) факта уголовного преследования либо прекращения уголовного преследования на имя кандидата;

Иные документы, предусмотренные федеральными законами, указами Президента Российской Федерации и постановлениями Правительства Российской Федерации;

Справка из Единого государственного реестра индивидуальных предпринимателей.

Документы принимаются с 27 июня по 27 июля 2022 года, по адресу: 667903, Тере-Хольский кожуун, с. Кунгуртук, ул. Молодежная, 1/2, кабинет 12, тел. для справок 89293148060, с понедельника по пятницу с 09.00 до 13.00, с 14.00 до 18.00. Также можно предоставить электронной почтой terehol18@yandex.ru с последующим предоставлением оригиналов.

Информация о дате, времени и месте проведения II этапа конкурса, составе конкурсной комиссии, а также другая информация размещена на официальном сайте: www.terehol.tuva.ru

Тыва – аржааннар ораны

Июнь 23-те Улусчу чогаадылга бажыңыңа Өвүр биле Мөңгүн-Тайга кожууннарның аржааннарын шинчилээр эртем экспедициязын болгаш Тываның аржааннарының дугайында номнар үндүрерин деткиир ачы-буян концерди болур.

Ачаа Тываның улусчу хөөмежизи Игорь Көшкендей, улустуң артистери Айдысмаа Көшкендей, Саяна Сат, алдарлыг артистер Галина Сюрюн, Олег Сат болгаш өске-даа уран чүүлдүң тергиннери киржир.

Концерт эгезинде Тываның алдарлыг эртем ажилдакчызы Кара-кыс Аракчааның Тываның аржааннарының дугайында кыска болгаш тодаргай лекциязы болур. Химия эртемнеринин кандидады Кара-кыс Аракчаа бүгү назынында Тываның аржааннарын шинчилеп келген.

Кара-кыс Донгаковна кылып чоруткан ажилдарының ачызында Тываның аржааннарының хей кезининг химиктиг тургузуун болгаш оларның кандыг аарыгларны эмнеп болурун дугайында

/ Кызыл хоорайда Кундустуг аржааны.

билир бис.

Ада-өгбелерден салгал дамчып шилчип чоруур аржааннар дугайында билиглер чонда бар-даа болза, ону эртем талазы-биле бадыткаары чугула.

Эртемденнерниң кайы

аржаанга кандыг аарыгны эмнеп болурун дугайында шинчилелдери, эмчилерниң аарыг кижини кандыг эм-биле эмнээрин тодарадып айтып бээр ышкаш болур.

Аарыг кижиге өске эм ижиптер болза, араан аарыын

эмнээр туржук, өске эмге хоранналып, кадыкшылынга хора чедирип, амы-тынындан безин чарлып болур.

Аржааннарга хамаарыштыр база ону чугаалап болур. Аржааннар дээрге тодаргай аарыгларны эмнээр бойдустан чаяап каан эм-таң-дыр. Ынчангаш аржааннарже, оларның кандыг аарыгларны эмнеп болурун билип албайн чыткаш, болгу-келбиже кирери айыылдыг.

Тыва – аржааннар ораны. Шаг-төөгүдөн бээр билдингир, совет үеде-ле санаторий, курорттар тургустунган Чедерни, Үш-Белдирни Тывадан дашкаар чон безин билер.

Шивилиг, Сенек дээш-ле аржааннарга кандыг аарыгларны эмнеп болурун чүгле салгал дамчып шинчип келген билиглерден звес, Кара-кыс Донгаковна ышкаш эртемденнерниң шинчилелдеринден билер бис.

Ынчалза-даа Тывада ам-даа чедир шинчилеттинмээн аржааннар хөй болуп турар. Оларны чедир шинчилээри чугула. Ол аржааннар кандыг аарыгларга удур дузалаары деп эртемденнерниң тодар-

Тываның шинчилеттинген ар-

жааннары: Аспаты, Ала-Тайга, Адарган, Ажыг-Суг, Бел, Дустуг-Хем, Дыттыг-Дөргүн, Талдыг-Чарык, Үстүү-Дөргүн, Оораиш-Хем, Борзу-Хөл, Шивилиг, Кегээн-Булак, Талдыг-Чарык, Улаатай, Улуг-Дөргүн, Хаттыг-Чазы, Ажыг-Суг, Кызыл-Дуруг, Сенек, Хүрегеги, Оораиш-Хем, Уургайлыг, Маңнайлыг, Суг-Бажы, Дуктуг-Дыт, Дарги (Качык), Тарыс, Чүрек-Дөргүн, Борзу-Хөл, Чойган, хөлдөр: Дус-Хөл, Ногаан-Хөл, Ак-Хөл.

гай, эртемге даянган шинчилелдери херек.

Тываның аржааннарын шинчилеп доозарынга болгаш оларның дугайында ном үндүреринге дузалажып, июнь 23-те Улусчу чогаадылга бажыңыңа ачы-буян концертинче чонну чалап тур.

/ Мерген КЫРГЫС.
Чуруктуу интернет четкизинден алган.

Сактыышкынның чулазы

Бистиң чуртка Сактыышкынның болгаш кажыыдалдың хүнүнде Ада-чурттуң Улуг дайынының маадырларына хүндүткелди көргүзери чаңчыл болган. Июнь 22-де маадырларның тураскаалдарына боодал чектер салыр, сактыышкын чулазы кыпсыр езулалдар, ол ышкаш бүгү регионнарга чаңгыс үеде кажыыдалдың минутадын кылып турар.

Москва шагы-биле 12:15 – совет хамаатыларга нацисттер Германияның Совет Эвилелинче халдаанының дугайында чарлаан шагы. Мугур бир минута дургузунда транспорт

туруптар, супермаркеттерде кассаларның ажилын соксаттар, телеканалдар болгаш радионун дамчыдылгалары, бүдүрүлгелерниң ажилы туруптар. Бүгү-российжи кажыыдал минутадын кижиге бүрүзү каттыжып болур, минута дургузунда ажилын соксаткаш, дайынга чок болган төрөөн болгаш чоок кижилеринин база чаңгыс чер-чурттугларының дугайында бодал сактыр.

Ол ышкаш Тываның чурттакчылары июнь 15-те эгелээн Бүгү-российжи “Сактыышкынның чулазы” онлайн-акцияга каттыжып болур.

Июнь 22-ге чедир кижиге бүрүзү дайынга чок болганнарга сактыышкын кылып деньпамяти.рф сайтка виртуалдыг чуланы кыпсып болур.

Ада-чурттуң Улуг дайынының маадырларынга өөрүп четтиришкени илередир база Төрөөн чурт камгалакчыларына сактыышкынны кадагалаарынче кыйгырган акция-дыр. Акцияның социал ужур-уткалыг түңнели – Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуннарына эмчи дузадын көргүзери.

“Сактыышкынның салгалдары” ачы-буянын фонд

акцияның оператору болуп турар. Хоочуннарга эмчи дузады көргүзеринге, кывыскан лааларның түңү-биле акша-хөреңгини аңгылаар.

Июнь 22-де 16.00 шакта найысылалга база республиканың кожуун төптеринин кол шөлдеринге Ада-чурттуң Улуг дайынының маадырларының тураскаалдарына сактыышкын езулалын кылып, дээрбек чечек-

терни салыр.

Ол-ла хүн “Сактыышкын чулазы” деп Бүгү-российжи акция база болур. Дайынга чок болган шериглерге сактыышкын кылдыр бүгү чурттуң хоорай, суурларының чурттакчылары чулаларны кыпсыр.

Кызыл хоорайга акция чаңчылчаан Тиелелге шөлүңге эртер. Акция 21.00 шакта эгелээр.

ШЫН

ТУРГУЗУКЧУЗУ:

Тыва Республиканың
Чурагайлыг хөгжүлдө яамызы.

Кол редактор
Н.В. САТ.

Редакцияның болгаш
үндүрүкчүнүн адрези:
667000. Тыва Республика
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100,
каб.29,32

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННА-
РЫ:

Редактор – 2-01-35.
Чарлал килдизи – 2-18-10
Солун чыскаакчылары:
С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак –
2-17-94
Корректор: Ч.Н. Мачык,

А.А. Лагбы – 2-17-94
Харылзаа, информация
технологияларының болгаш
массалыг коммуникациялар ады-
рынга хайгаарал талазы-биле
федералдыг албанның Енисей
эргелели «Шын» солунну 2012
чылдың декабрь 3-те бүрүткээн.
Херечилелдин дугаары —

ПИ №ТУ17-00068.

Солунну «Тываполиграф» АН-ге
парлаан.
(Индекс: 667000. Тыва Респу-
блика, Кызыл, Щетинкин болгаш
Кравченко, 1).

Солунда парлаттынган мате-
риалдарның авторларының
бодалдары редакцияның
туружу-биле дүүшпейн барып
болур. Айыттынган саннары
болгаш өске-даа фактылары,
дыңнадыглары дээш авторлар
боттары харыылаар.

Чагыдылга индекси:
хуу кижилерге — П6855,
организацияларга — П6860

Солун неделяда ийи катап үнер
(среда, суббота).
Номерни парлалгаже дужааганы:
график езугаар — 21.00, херек
кырында — 18.00.

Солун келбейн барганда, 2-11-52
телефонче долгаар.

солуннуң сайтызы:
//shyn.ru

электроннуң почтазы:
shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

Неделяда тиражы
8680 кезек

2022 чылда “ШЫН” солуннуң
чагыдылгазы:

БИР ЭВЕС РЕДАКЦИЯДАН
ЧАГЫДАР БОЛЗА,
ЧАРТЫК ЧЫЛДА – 765 рубль.
ПОЧТА ДАМЧЫШТЫР –
1005,20 рубль.

Тел.: 2-01-35